

The Mythical Background of Mourning among the Kurds and Its Reflection in Ashura Rituals in Kermanshah

Zahra Jamshidi*

Abbas Mohammadian**

Abstract

The province of Kermanshah possesses an ancient and longstanding culture that, due to its proximity to Mesopotamian civilization, has been influenced in many aspects—including mourning rituals—by the ancient beliefs of this region. Because mythical teachings have deeply penetrated the beliefs of Iranian ethnic groups, an important part of these teachings also entered religious rituals, adapting themselves with some changes to the conditions of the times. In this research, the authors, using descriptive-analytical and field methods, examine mourning rituals in the folk culture of Kermanshah and their reflection in the city's Ashura ceremonies. The findings indicate that mourning among the Kurds of Kermanshah, whether for deceased loved ones or for Imam Hussein (peace be upon him), shares certain mythical roots. For example, prolonged weeping, face-scratching and hair-pulling are connected with rain, fertility and productivity, and are related to agrarian civilizations. The Chamari (a traditional mourning ritual) is a rite of passage and its elements also carry mythical roots and meanings: the horse, due to its totemic nature, serves as the embodiment of the deceased; the Chamari circle represents the circle of perfection, bringing peace to the deceased and the mourners while warding off evil and restlessness; *mor* and *mowveh* (laments) express the mythical and epic concerns of the people; and the clothing and belongings of the deceased, based on the belief in the magic of contiguity, are considered equivalent to the deceased themselves. All these elements possess mythical origins and belong to the rites of passage that accompany the deceased's transition from this world to the next.

Keywords: Myth, Folklore, Mourning Rituals, Ceremonies, Ashura, Kermanshah.

*Associate Professor, Department of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, Hakim Sabzevari University, Sabzevar, Iran (Corresponding Author). z.jamshidi@hsu.ac.ir

**Associate Professor, Department of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, Hakim Sabzevari University, Sabzevar, Iran. mohammadian@hsu.ac.ir

How to cite article:

Jamshidi, Z., & Mohammadian, A. (2025). The Mythical Background of Mourning among the Kurds and Its Reflection in Ashura Rituals in Kermanshah. *Journal of Ritual Culture and Literature*, 4(7), 41-62. doi: 10.22077/jcrl.2025.8442.1172

Copyright: © 2025 by the authors. *Journal of Ritual Culture and Literature*. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

Introduction

Every nation expresses its cultural identity through distinctive rituals, performed in moments of both sorrow and joy. Among these, mourning practices reflect profound ideas about a community's intellectual, religious, and ideological foundations, shaped by its history, civilization, and ethnic traditions. In Kermanshah, mourning rituals carry a unique cultural identity rooted in the ancient beliefs and practices of Iran, extending even to pre-Aryan traditions. These rituals, which may last for up to a year, reveal both the gravity of death and the deep respect accorded to the deceased within Kurdish society. Moreover, mourning practices in Kermanshah are closely interwoven with mythological beliefs, underscoring their enduring symbolic and spiritual significance.

The significance of the event of Ashura in Islam, particularly within Shiite thought, is undeniable. Its profound impact on the culture of the Iranian peoples is equally remarkable, as it has become intertwined with the local traditions and indigenous elements of various regions across Iran. By examining the Ashura mourning rituals practiced throughout the country, one can trace their indigenous and national roots, as well as their symbolic depth. Many of these distinctive rituals are closely linked to mythological and epic traditions. Understanding the cultural foundations of these practices allows for a more comprehensive analysis of the mourning culture among different Iranian communities. In Kermanshah province, mythological beliefs, deeply rooted in history, have permeated the worldview of its ethnic groups to such an extent that they are reflected even in religious themes, imbued with powerful emotional and spiritual resonance. Studying the Ashura mourning rituals in Kermanshah is therefore significant, as it uncovers the ancient roots and layered meanings behind many of these practices.

Method

This descriptive-analytical study employs both library-based and field research methods for data collection. The analysis is qualitative, relying on inductive reasoning. The findings of this study will have practical implications for such areas as cultural documentation, animation, anthropological studies, and popular culture in Kermanshah.

Analysis

Mourning in Kermanshah is accompanied by distinctive rituals and customs that, through careful and scholarly study, can be traced back to ancient and mythological roots. Among the Kurds of Kermanshah, mourning, whether for the death of loved ones or for the martyrdom of Imam Hussein, shares certain mythological foundations. Prolonged weeping, scratching the face, and pulling out hair are practices associated with rain, fertility, and abundance, and are connected to agricultural civilizations. The *Chamari* rite of passage and its elements also have mythological roots and meanings: the horse, due to its totemic dimension, represents the embodiment of the deceased; the *Chamari* circle symbolizes the cycle of perfection, granting peace to both the departed and the mourners while warding off evil and confusion; lamentation and mourning songs express the mythological and epic concerns of the community; and the clothes and personal belongings of the deceased, believed to hold the magic of proximity, are regarded as equivalent to the deceased themselves. All of these practices possess mythological backgrounds and form part of the rituals that mark the transition of the deceased from this world to the next.

Results

The rituals of Ashura in Kermanshah are deeply influenced by the mourning traditions of this region. Just as mourning practices are interwoven with mythological beliefs and ideas, many of the Ashura rituals in Kermanshah are also based on mythological foundations. These include prolonged weeping, scratching the face, pulling out hair, covering the body with mud, performing *Chamari* with its elements, such as cutting the mane and tail of a horse, lamentation and mourning chants (*mor* and *mowveh*), gathering around the *Chamari* circle, and hanging the clothes and belongings of the deceased.

Prolonged crying and acts of self-harm, such as pulling hair and scratching the face, have very ancient origins. These practices predate the arrival of the Aryans in Iran, as evidence of them is found in Mesopotamia and even among the Jewish people. Among the Aryans, mourning and crying for the dead were discouraged, which suggests that these rituals belong to the pre-Aryan period and are connected to agricultural and fertility rites. It was as though such acts were performed in the hope that the heavens would imitate them, and by “weeping” (rainfall), ensure the prosperity of agriculture. The *Chamari* ritual is also linked to the veneration of vegetation deities, placing it within the broader framework of agricultural rites. One of its elements is the cutting of a horse’s mane and tail, which symbolizes the deep bond between the horse and its owner. Cutting these parts signifies that after the death of the owner, no one else is worthy of claiming or riding the horse. The belongings of the deceased, such as clothing and weapons, sometimes symbolically displayed on standards (*‘alam*) and sometimes in their original form, also form an important part of *Chamari*.

Mor and *mowveh* (laments) are another essential aspect, performed in memory of the deceased. All these rituals, in addition to being practiced during ordinary mourning ceremonies in Kermanshah, are also performed during Ashura. This reflects the deep interconnection between popular beliefs and mythological traditions in this region of Iran.

پیشینه اساطیری سوگواری در قوم گُرد و بازتاب آن در آیین‌های عاشورا در کرمانشاه

زهره جمشیدی*

عباس محمدیان**

چکیده

استان کرمانشاه، فرهنگ کهن و دیرینی دارد که به دلیل هم‌جواری با تمدن بین‌النهرین، در بسیاری از شئون از جمله در آیین‌های سوگواری تحت‌تأثیر باورهای کهن این منطقه قرار گرفته است. به دلیل رسوخ آموزه‌های اساطیری در باورهای اقوام ایرانی، بخش مهمی از این آموزه‌ها به مناسک دینی نیز وارد شده و با تغییراتی خود را با شرایط زمانه هم‌رنگ کرده است. نگارندگان در این پژوهش به روش توصیفی-تحلیلی و میدانی به بررسی مناسک سوگواری در فرهنگ عامه کرمانشاه و بازتاب آن در آیین‌های عاشورایی این شهر پرداخته‌اند. براینده تحقیق گویای آن است که سوگواری در میان کردهای کرمانشاه هم در مرگ عزیزان و هم در عزای امام حسین (ع) در برخی از مفاهیم ریشه‌های مشترک اسطوره‌ای دارند؛ بدین معنی که گریستن‌های طولانی، روی خراشیدن و موی کندن، با باران، حاصلخیزی و باروری مرتبط بوده و مربوط به تمدن‌های کشاورزی است؛ چمری آیین گذر و عناصر آن نیز دارای ریشه و مفاهیم اسطوره‌ای است؛ اسب به دلیل داشتن وجه توتمی، تجسد و تجسم فرد درگذشته، دایره چمری، دایره کمال برای آرامش متوفی و صاحبان عزا و دفع شرور و سرگردانی، مور و مویه بیان دغدغه‌های اساطیری و حماسی قوم و لباس و اشیای متوفی با باور به جادوی مجاورت در حکم همان فرد متوفی است. همه موارد یاد شده دارای پیشینه اساطیری و جزو آیین‌های گذر متوفی از این جهان به جهان دیگر است.

کلیدواژه‌ها: اسطوره، فرهنگ عامه، آیین‌های سوگواری، مناسک، عاشورا، کرمانشاه.

*دانشیار زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه حکیم سبزواری، سبزوار، ایران (نویسنده مسئول)
z.jamshidi@hsu.ac.ir

**دانشیار زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه حکیم سبزواری، سبزوار، ایران
mohammadian@hsu.ac.ir

۱. مقدمه

یکی از مظاهر فرهنگی هر ملتی، آیین‌های ویژه آن قوم است که در بزنگاه‌های گوناگون اندوه و شادی برگزار می‌شوند. آیین‌های سوگواری و عزاداری در هر فرهنگی، بیانگر مباحث و مفاهیمی ژرف دربارهٔ زیرساخت‌های فکری، دینی و عقیدتی آن فرهنگ است و با گذشتهٔ تمدنی و تباری آن قوم ارتباط دارد. در این میان، اقوام و مردمانی که دارای پیشینهٔ کهن و غنی تمدنی و فرهنگی هستند، بیش از سایر اقوام نسبت به سنت‌های فرهنگی و عقیدتی خود پای فشاری می‌کنند. استان کرمانشاه با قدمت دیرینهٔ فرهنگی، تاریخی و تمدنی خود، جایگاه زیست اقوامی است که بیشترین بخش آن را قوم کرد تشکیل می‌دهد، قومی که در برگزاری و پایبندی به سنت‌ها، آداب و آیین‌های ویژهٔ خود شهره است. آیین‌های سوگواری در کرمانشاه دارای تشخیصی فرهنگی است که ریشه در اعتقادات و باورهای کهن ایران باستان و حتی ایران قبل از ورود آریایی‌ها دارد و شامل مناسک و آدابی است که برگزاری آن‌ها گاه تا یک‌سال ادامه می‌یابد. این موضوع اهمیت و ویژگی هراسناک مرگ و هم‌چنین وجه احترام متوفی در میان قوم کرد کرمانشاه را آشکار می‌کند. مناسک سوگواری در کرمانشاه با باورهای اساطیری پیوندی مستقیم و مستحکم دارد. اسطوره در اصطلاح، نقل‌کنندهٔ سرگذشتی قدسی و مینوی است که حکایت از راز آفرینش می‌کند و منشأ ازلی هر آیین، پندار و کرداری است که در زمان آغاز اساطیری، یک‌بار برای همیشه به وقوع پیوسته و از آن پس به‌صورت نمونه درآمده است؛ یعنی نمونه‌ای که خط‌مشی انسان‌ها و مراسم آیینی و عبادی آنان را تنظیم می‌کند و به آن‌ها اعتبار می‌بخشد (رک: شایگان، ۱۳۷۱: ۱۰۳). از این رو مناسک امروزی، تکرار دوبارهٔ باورهای کهن اساطیری است. در پژوهش پیش‌رو به بررسی و تحلیل آیین‌های سوگواری در کرمانشاه و ارتباط آن با باورهای اساطیری می‌پردازیم و صرفاً آیین‌هایی مدنظر قرار گرفته است که در روز عاشورا نیز برگزار می‌شوند.

۱-۱. پیشینهٔ پژوهش

دربارهٔ تحلیل‌های اساطیری از واقعهٔ عاشورا پژوهش‌هایی چند صورت گرفته است، بخشی از این پژوهش‌ها، پژوهش‌های علمی دانشگاهی و بخشی دیگر مقاله‌های اینترنتی هستند که اغلب چارچوب رسمی مقاله و نوشته‌های علمی را ندارند.

الف) پژوهش‌های علمی دانشگاهی

پرنیان (۱۳۷۴) در پایان‌نامهٔ کارشناسی ارشد خود که دربارهٔ فرهنگ عامهٔ قوم کرد است، به آداب و رسوم سوگواری در میان کردها پرداخته، اما این پژوهش صرفاً توصیفی بوده و فاقد تحلیل‌های اساطیری است و در پیوند با آیین‌های عاشورا نیز نیست. رنجبر (۱۳۸۸) در مقاله‌ای به بررسی و جریان‌شناسی واقعهٔ عاشورا و قرائت حماسی-اسطوره‌ای از عصر صفویه تا مشروطه با تأکید بر مقاتل می‌پردازد و به این نتیجه می‌رسد که

در خوانش شیعی ایرانی از قیام امام حسین (ع) برخی از مضامین حماسی و اسطوره‌ای از جمله ارضای حس کمال‌جویی و قهرمان‌طلبی، تأثیرپذیری از ادبیات نقالی و شاهنامه‌ای، جبران و تضعیف گرایش‌های ذلت‌آمیز در قرائت تراژیک و احساسی و... نقش‌آفرینی می‌کند. محمدپور و شاه‌زاده (۱۳۹۰) در پژوهش خود به بررسی مردم‌شناختی آیین‌های سوگواری ماه محرم در شهر اردبیل پرداخته‌اند و ضمن بیان این‌که این آیین‌ها در اردبیل، صرفاً مراسمی ساده نیست، بر مبنای نظریات امیل دورکیم و کلیفورد گیرتز، کارکردهای این مراسم را در حیات اجتماعی و فرهنگی مردم بررسی می‌کنند. نتیجه این تحقیق بیانگر این نکته است که افراد با شرکت در مراسم ماه محرم، هویت جمعی و تشخص اجتماعی می‌یابند و فردیت آن‌ها در خدمت وجدان جمعی قرار می‌گیرد. گیلانی و گیلانی (۱۳۹۳)، در پژوهش خود به همسانی آیین‌های سوگ سیاوش با برخی از آیین‌های محلی از جمله چمری پرداخته‌اند. ادوای و وکیلی (۱۳۹۵) در مقاله خود به بازتاب واقعه عاشورا در ادبیات هورامی پرداخته‌اند. ارتباط این پژوهش با مقاله حاضر به این دلیل است که پژوهش موردنظر به ادبیات هورامی که بخش مهمی از ادبیات کردی به‌شمار می‌رود، پرداخته است. در این مقاله تأکید بر نسخه خطی مقتل امام حسین (ع) به زبان هورامی بوده و ضمن معرفی این نسخه و محتوای آن، به بررسی قرائت‌های سوگوارانه، حماسی، عرفانی و تقدیرگرایانه از خلال آن می‌پردازد و سپس داده‌های این مقتل را با دیگر مقاتل داستانی تطبیق می‌دهد. میرحیدری (۱۳۹۶)، در پژوهشی آیین چمر را آیینی به‌جای‌مانده از سوگ سیاوشان می‌داند. نویسنده در این پژوهش به توصیف همه اجزای چمری می‌پردازد و معتقد است همه این موارد بازمانده از آیین سوگ سیاوش است. این مقاله صرفاً در توصیف اجزای چمری از جمله در ساز و موسیقی چمر، اسب و کتل، مکان چمری، روی خراشیدن و موی کردن با پژوهش حاضر مشترک است، اما فاقد تحلیل اساطیری بوده و تحلیل‌های نویسنده با تحلیل‌های نگارندگان مقاله پیش‌رو متفاوت است. ضمن این‌که میرحیدری هیچ‌گونه اشاره‌ای به عزاداری عاشورا ندارد. شیرزادی و همکاران (۱۴۰۰)، در پژوهش خود به بررسی موضوع و رنگ در کاشی‌نگاره‌های عاشورایی تکیه معاون‌الملک کرمانشاه پرداخته و به این نتیجه رسیده‌اند که بیشترین رنگ‌های به‌کاررفته در تکیه معاون‌الملک از خانواده رنگ‌های خاکستری برای بیان عزاداری است. کنجوری و ذوالفقاری (۱۴۰۱)، با تحلیل ابعاد هنری، ادبی، آیینی و اساطیری چمر در قوم لک، آیین چمری را یکی از آیین‌های اساطیری و رازآگین عزا معرفی می‌کنند که به‌عنوان یکی از آیین‌های گذر همراه با موسیقی خاص (سرنا) و رقص عزا، متوفی را به جهانی دیگر رهسپار می‌کند، اما این مقاله به آیین‌های عاشورا اشاره‌ای ندارد و مربوط به قوم لک است.

ب) مقاله‌های اینترنتی

کاظم‌نیا (۱۳۸۳)، در سایت تبیان در مقاله‌ای با عنوان «حسین در سیمای اساطیر» به

مهم‌ترین مشخصه‌های یک اسطوره از جمله ماندگاری، تقدس و معنا، حضور پنهان و زیرجلدی، وجود کارکردها و خصایص اجتماعی، تغییر و دگردیسی و الگو و نمونه‌بودن اشاره می‌کند و به این نتیجه می‌رسد که شخصیت امام حسین (ع) و قیام ایشان دارای این مشخصه‌هاست و همین عاملی برای حفظ قیام عاشورا شده است. احمدی‌فرد (۱۳۹۹) در جستاری با عنوان «جلوه‌های اسطوره‌ای در واقعه عاشورا» به این نتیجه رسیده است که قیام عاشورا دارای مایه‌های اساطیری از جمله نبرد خیر و شر، مقابله با ستم، نقش اسطوره‌ای زن در واقعه کربلا و کهن‌الگوی آمرزش‌خواهی و برکت‌طلبی است. حسینی (۱۴۰۲) در نوشتاری با عنوان «ریشه‌های عزاداری ماه محرم در فرهنگ و تاریخ ایران» به ریشه‌های ایرانی عزاداری ماه محرم می‌پردازد و با تأکید بر پیشینه آیین سوگ‌سیاوش در ایران، عزاداری محرم را در پیوند با این آیین می‌داند. از بررسی پیشینه آشکار شد که تاکنون پژوهش مستقلی درباره ارتباط مضامین اساطیری عزاداری و بازتاب آن در آیین‌های روز عاشورا در کرمانشاه انجام نشده است.

۲-۱. روش تحقیق

روش گردآوری اطلاعات در این پژوهش، به‌صورت کتابخانه‌ای و میدانی، روش تحلیل داده‌ها، کیفی و روش استدلالی از نوع استقرایی (از جزء به کل) است. این پژوهش از نوع پژوهش‌های توصیفی-تحلیلی و میدانی است و نتایج حاصل از آن، کاربردی و قابل‌استفاده در صنعت مستندسازی، پویانمایی، مطالعات مردم‌شناسی و تحلیل فرهنگ عامه کرمانشاه است.

۳-۱. اهمیت و ضرورت تحقیق

اهمیت و جایگاه واقعه عاشورا در دین اسلام و تفکرات شیعی امری مسلم است. تأثیر این واقعه عظیم بر فرهنگ اقوام ایرانی نیز بسیار چشمگیر بوده و با عناصر فرهنگی و بومی مردم نواحی مختلف ایران درآمیخته است. با بررسی و تحلیل عناصر موجود در آیین‌های عزاداری عاشورا در مناطق مختلف سرزمینمان، می‌توان به ریشه بومی و ملی این عناصر و آیین‌ها دست یافت. بسیاری از آیین‌های ویژه عزاداری عاشورا در ایران با باورهای اساطیری و حماسی در پیوند است که با عنایت به زیرساخت فرهنگی این آیین‌ها، می‌توان به تحلیلی جامع از فرهنگ عزاداری در اقوام ایران رسید. باورهای اساطیری در استان کرمانشاه که دارای قدمتی به بلندای تاریخ است، در همه شئون فکری اقوام ساکن در آن رسوخ کرده، به‌گونه‌ای که حتی در مضامین دینی و مذهبی نیز که بار عاطفی و احساسی ویژه‌ای دارند، بازتاب یافته است. مطالعه آیین‌های عزاداری عاشورا در کرمانشاه از این نظر اهمیت دارد که ریشه بسیاری از این آیین‌ها آشکار می‌شود.

۴-۱. پرسش‌های تحقیق

- آیین‌های عزاداری در کرمانشاه شامل چه آیین‌هایی می‌شود؟
- آیین‌های عزاداری سنتی در کرمانشاه در پیوند با کدام باورهای اساطیری است؟
- باورهای اساطیری سوگواری تا چه اندازه در آیین‌های عاشورایی بازتاب یافته است؟

۵-۱. فرضیه‌های تحقیق

- مهم‌ترین آیین‌های عزاداری در کرمانشاه عبارت‌اند از: شیون و زاری کردن، موی کندن، روی خراشیدن، سر و شانه‌ها را گل‌اندود کردن، برگزاری چمری و کتل اسب.
- به نظر می‌رسد ریشه اساطیری بسیاری از آیین‌های عزاداری در کرمانشاه در پیوند با عقاید کهن در بین‌النهرین و به‌ویژه آیین‌های مربوط به ایزدان گیاهی و هم‌چنین آیین‌های گذر باشد.
- عزاداری عاشورا در کرمانشاه در بسیاری از آیین‌های خود، تکرار سوگواری‌های سنتی و اساطیری قوم کرد است.

۲. بحث و بررسی

سوگواری در کرمانشاه دارای آیین‌ها و آداب ویژه‌ای است که با بررسی دقیق و علمی می‌توان به ریشه باستانی و اساطیری آن‌ها رسید. این آیین‌ها به‌صورت مشترک هم در مرگ عزیزان و هم در مراسم عاشورا برگزار می‌شود و در همه این موارد می‌توان رسوبات اساطیری را مشاهده کرد. از آن‌جا که بیشترین ساکنان کرمانشاه را کردهای شیعه تشکیل داده‌اند، مناسک ماه محرم و عزاداری امام حسین (ع) به‌صورتی ویژه و باشکوه در این استان برگزار می‌شود که این آیین‌ها در بین عامه مردم دارای ساخت‌های فرهنگی کهن و اساطیری هستند. اسماعیل‌پور درباره ارتباط آیین‌ها با اساطیر بر این باور است که اسطوره‌ها به‌شکل آیین‌ها و مناسک متبلور می‌شوند. باورهای دینی انسان نخستین از اسطوره‌ها آغاز می‌شود و بعدها در زمان‌های متأخرتر، به‌شکل ادیان ظهور می‌کند؛ بنابراین اسطوره به یک عبارت، دین و دانش انسان نخستین و داشته‌های معنوی اوست؛ دانشی که بیشتر جنبه شهودی و نمادین دارد و از قوانین علمی ادوار بعد به دور است (رک: اسماعیل‌پور، ۱۳۹۱: ۱۴). از مهم‌ترین آیین‌های سوگواری در کرمانشاه می‌توان به روی خراشیدن، موی کندن، عزاداری‌های سهمگین، خود را گل‌اندود کردن، برگزاری مراسم چمر، کتل کردن اسب و مواردی از این دست اشاره کرد که در ادامه، به بررسی این آیین‌ها می‌پردازیم و جایگاه آن‌ها را در مراسم عاشورا بررسی می‌کنیم. گفتنی است که برخی از آیین‌های سوگواری مورد مطالعه در این مقاله، در استان لرستان و ایلام نیز برگزار می‌شود.

۱-۲. آیین‌های سوگواری در کرمانشاه

۱-۱-۲. شیون و ارتباط آن با آیین‌های کشاورزی (باران، حاصلخیزی و باروری)

شیون و روی خراشیدن و موی کندن که از آداب اصلی سوگواری میان اقوام کرد کرمانشاه محسوب می‌شود و جزء آداب روز عاشورا نیز هست، پیشینه‌ای بس دیرین دارد. هرودوت در این باره چنین نوشته است:

سکاها وقتی که پادشاه می‌میرد، بعد از مومیایی کردن جسد، نعش مومیایی را بر اربه‌ای قرار می‌دهند و آن را در میان تمام قبایل مختلف می‌گردانند. در این جریان هر قبیله‌ای که نعش به آن‌ها می‌رسد، هرکدام تکه‌ای از گوشت خود را می‌کنند و موه‌ای خود را می‌برند و دو بازوی خود را می‌خراشند و پیشانی و بینی خود را می‌شکافند (هرودوت، ۱۳۵۶: ۲۷۳).

در شاهنامه نیز شواهدی چند از چنین آدابی برای سوگواری وجود دارد؛ به‌عنوان مثال (رک: فردوسی، ۱۳۸۶: ۱۹۸/۲ و ۳۵۹).

به‌نظر می‌رسد خاستگاه این آیین به پیش از دوران ورود آریایی‌ها به ایران بازمی‌گردد؛ زیرا در بین‌النهرین و حتی میان قوم یهود نیز این آیین رواج داشته و به همین دلیل است که در تورات آن‌ها را از این اعمال بر حذر می‌دارند: «شما پسران یهوه خدای خود هستید، پس برای مردگان، خویشان را مجروح ننمایید و مابین چشمان خود را متراشید» (تورات، تثنیه، ۱: ۱۴). طبق آثار باستان‌شناسی، برگزاری آیین‌های عزاداری شبیه به آنچه سوگ سیاوشان نامیده می‌شود، در میان اقوام بین‌النهرین رواج داشته است که این موضوع قدمت سوگواری‌هایی این‌چنینی را به دوران پیش از ورود آریایی‌ها به ایران ثابت می‌کند و از آن‌جا که بنا بر باور بسیاری از پژوهشگران، به‌ویژه مهرداد بهار، ایران قبل از ورود آریایی‌ها به شدت تحت تأثیر فرهنگ بین‌النهرین بوده است (رک: بهار، ۱۳۷۶: ۴۰۰ و ۴۰۱)، می‌توان گفت که ریشه این نوع عزاداری‌ها به بین‌النهرین و اقوام ساکن در آن بازمی‌گردد.

گیسو بریدن یکی از آیین‌های عزاداری میان کُردهاست که اغلب توسط زنان خانواده و نزدیکان انجام می‌شود. درباره سابقه و علت گیسو بریدن در عزاء، تحقیقات گسترده‌ای توسط انسان‌شناس‌ها انجام شده و نکته جالب این است که در میان بسیاری از تمدن‌های باستانی این آیین اجرا می‌شده است؛ به‌عنوان مثال، میان قوم یاکن‌های شرقی هنوز هم مرسوم است که زنی در مرگ همسر خود، موی خود را ببرد و بر جنازه‌اش بیندازد و یا در برخی مناطق باستانی آلمان نیز چنین رسمی وجود داشته است (رک: مختاریان، ۱۳۸۷: ۵۱). آنچه از نتیجه تحقیقات در حوزه موی بریدن برمی‌آید ارتباط آن را با آیین‌های گذار، آداب اجتماعی برای نشان دادن قطع ارتباط خانوادگی بیوه با خانواده شوهر متوفی، پیوند نمادین مو با باران و گیاه و حیات، ارتباط این آیین با اعتقاد به ایزدبانوی حامی مرگ و زندگی، دوری از تمایل‌های جنسی، نشانه عقیق شدن پس از مصیبت و مواردی از این دست آشکار

می‌کند. گولان معتقد است که آیین‌ها و اسطوره‌های باستان نیز شواهد باستان‌شناسی رابطه تصویری الهه با آیین سوگواری و پیوند با جهان دیگر را نشان می‌دهند. این الهه که حامی مردگان تصور می‌شد، سرور آسمان و طبیعت و نماد باران و باروری و به تعبیری دیگر، سرچشمه مرگ و زندگی تلقی می‌شد. زنان در مراسم سوگواری موی خویش را که آن نیز نمادی از باران و باروری بود، می‌بریدند و از همین جاست که آیین بریدن مو در سوگواری مرسوم شده است (Golan, 1991: 14 به نقل از مختاریان، ۱۳۸۷: ۵۱).

نکته مهم در این تحلیل‌ها این است که به نظر می‌رسد، این آیین بیشتر یک آیین زنانه و در پیوند با نیروهای زنانه از جمله ایزدبانوان، باروری، حیات و گیاه است. گویی زنان که در مرگ عزیزی گیسوی خود را می‌برند، به صورت نمادین با بریدن این گیسو اعلام می‌کنند که ارتباط گیاهان و برکت با جهان مادی قطع شده، زن توان زاینده و زیبایی خود را که گیسو تجلی آن است از دست داده و او تمامی هستی زنانه خود را فدای متوفی کرده است. این امر در مراسم عاشورا به‌ویژه در میان برخی از ایل‌های کرمانشاه به صورت نمادین توسط زنان انجام می‌شود و بیانگر این است که با شهادت امام حسین (ع) و یاران گرامی‌اش، برکت از جهان هستی رخت بر بسته است.

علاوه بر این، گریه بسیار بر مرده در میان قوم کرد به شدت رواج دارد و گریه‌نکردن را نشانه بی‌توجهی به متوفی و بی‌احترامی به خانواده وی در نظر می‌گیرند؛ از این روی همه زنان حاضر در مراسم عزاداری هستند. تأکید بر گریستن میان کردها، پیشینه اسطوره‌ای دارد و در ارتباط با فرهنگ بین‌النهرین است؛ زیرا در ادیان ایرانی، به‌ویژه در دین زرتشت، گریه بر مرده نکوهیده دانسته می‌شد و گریستن در عزاداری می‌کردند و حتی آن را گناه می‌دانستند.

ایرانیان باستان اعتقاد داشتند گریه و زاری، روان فرد در گذشته را آزار می‌دهد. به همین دلیل است که ارداویراف در کتاب *ارداویرافنامه* بیان می‌کند که در سفر به جهان آخرت، رودی بزرگ می‌بیند که متصل به دوزخ است و برخی از روان‌های درگذشته نمی‌توانند از آن رود بگذرند و برخی دیگر به سختی از آن می‌گذرند. ویراف از ماهیت این رود می‌پرسد و سروش این‌گونه به او پاسخ می‌دهد:

این رود اشک‌های بسیاری است که مردمان در پی درگذشتگان از دیدگان فرو ریخته‌اند. آنان که نمی‌توانند بگذرند، همان‌هایی هستند که پس از مرگشان برایشان شیون و شکوه و مویه بسیار کرده‌اند و آنانی که آسان‌تر می‌گذرند همان‌هایی هستند که برایشان مویه کمتر کرده‌اند. پس به جهانیان بگو: تا زمانی که در جهان مادی هستید، شیون و شکوه و مویه بسیار نامجاز نکنید، چون از آن مصیبت و سختی بسیار برای روان‌های درگذشتگان پدید آید (ویدن گرن، ۱۳۸۱: ۲۱۷).

با این‌که در ایران باستان گریه بر فرد متوفی، امری نکوهیده محسوب می‌شده و هنوز بازتاب این اعتقاد میان برخی از اقوام ایرانی باقی مانده است، اما گردن‌نشینان کرمانشاه

با پیشینه بین‌النهرینی آیین‌های سوگواری در ارتباط هستند و گریه بسیار بر مرده را می‌پسندند. تمدن بین‌النهرین، تمدنی کشاورزی است و اقوامی هم‌چون عیلامی‌ها و هوج‌ها که در غرب ایران کهن ساکن بوده‌اند، با این تمدن ارتباط فرهنگی عمیقی داشتند و تحت تأثیر آداب و سنن بین‌النهرینی و آسیای غربی بوده‌اند.

فرهنگ آسیای غربی در آغاز از هزاره هفتم قبل از میلاد با کشاورزی و دامداری در زاگرس و اردن شروع شده که منبع اصلی آن در بین‌النهرین و میان‌کوه‌های زاگرس تا مدیترانه شرقی بوده است. نقوش بازمانده گیاهی و دامی بر سفال‌ها و ظرف‌های کشف‌شده در این منطقه، نشانه اهمیت کشاورزی و دامداری در این تمدن کهن بشری است (رک: گیرشمن، ۱۳۸۰: ۲۶-۲۲). در فرهنگ آسیای غربی و بین‌النهرین، گریه به‌عنوان نماد زمینی باران، جایگاه ویژه‌ای داشته است، به‌گونه‌ای که از گریه برای جادوی القا در امر کشاورزی استفاده می‌کردند.

به نظر می‌رسد این آیین، در مناسک باروری و کشاورزی ریشه دارد و با مبحث ایزد نباتی شهیدشونده در ارتباط بوده است. اصل داستان ایزد نباتی شهیدشونده مربوط به جوامع کشاورز بوده است. به این صورت که معمولاً الهه در قالب عاشق، شیفته قهرمان مرد داستان می‌شود. این مرد به الهه بی‌توجهی می‌کند و به او پاسخ منفی می‌دهد و به همین دلیل، مورد خشم الهه واقع و کشته می‌شود و به جهان مردگان یعنی زیر زمین می‌رود. پس از مرگ او الهه پشیمان می‌شود و با برگزاری آیین‌های عزاداری و گریستن، موجبات رستاخیز و بازگشت او به جهان زندگان یعنی روی زمین را فراهم می‌کند (رک: بهار، ۱۳۷۶: ۲۶۴). گفتنی است که ایزد نباتی شهیدشونده در هند باستان نیز در حماسه رامایانا و در قالب شخصیت سیتا نمود یافته است.

این مرگ نمادین خدای باروری در بین‌النهرین هر سال عزاداری‌های بزرگی را به راه می‌انداخت. این عزاداری‌ها به‌صورت راهپیمایی گروه‌های عزادار و گریان به‌سوی کشتزارها انجام می‌شد و با این عمل که در اصل تکرار شیون و زاری الهه است، سعی در بازگرداندن خدای باروری (گیاه) را دارند. تکرار عزاداری الهه توسط مردمان باستانی فقط از سر اندوه نبوده، بلکه در اصل انجام خویشکاری آیینی است که در آن گریه به‌نوعی سحر و جادو به‌حساب می‌آمده است و موجب گریه خدایان (باران) می‌شده و زمین‌ها را با آن آبیاری می‌کردند؛ زیرا اشک نزد مردم بین‌النهرین نماد باران بود و طبیعتاً نقش زنان در این شیون و زاری مهم و حیاتی به‌شمار می‌آمد. ازاین‌روی، زنان حتی هنگام کشاورزی و کاشتن تخم گیاهان نیز می‌گریستند. حضرت داود در کتاب مقدس چنین می‌سراید: آنان که با اشک کشتند، با شادی درو خواهند کرد (رک: بهار، ۱۳۸۶: ۴۲۹). گریه بر امام حسین (ع) نیز بسیار مورد سفارش بوده و درین‌باره روایت‌ها و احادیث بسیاری وجود دارد، به‌نحوی که از کلام ایشان نقل شده است که: «انا قتیل العبرات» (شیخ صدوق، ۱۴۰۰ق: ۱۱۸). گریه بسیار قوم کُرد در مراسم محرم که با

گل‌اندود کردن عزاداران همراه است، یکی از صحنه‌های قابل توجه در عزاداری روز عاشورا است.

۲-۱-۲. چمری

چمری یکی دیگر از آیین‌های عزاداری معروف است که در میان اقوام کرد و لک و لر برگزار می‌شود. مراسم چمری یا چمر، فقط در مراسم عاشورا، در مرگ بزرگان و سرداران یا جوانان ناکام ذکور برگزار می‌شود و اصولاً برای زنان چمری برگزار نمی‌کنند. طبق تحقیقات پژوهشگران، آیین چمری بازمانده و تحت تأثیر آیین سوگ سیاوشان است (رک: میرحیدری، ۱۳۹۶: ۹۹). از جمله مؤلفه‌های مشترک میان این دو آیین می‌توان به نحوه برگزاری عزاداری، مضامین شعرها و مویه‌هایی که در این دو آیین خوانده می‌شود، نواختن سرنا و دهل، کتل کردن اسب و آراستن آن برای مراسم، خاک بر سر ریختن، گیسو بریدن و روی خراشیدن و شانه‌ها را به گل اندودن و... اشاره کرد (رک: گیلانی، ۱۳۹۳: ۱۹۹).

آیین سوگ سیاوش که در گذشته‌ها به عنوان مراسمی برای عزاداری سیاوش برگزار می‌شد، در اصل، آیینی برای بزرگداشت ایزد گیاهی شهیدشونده به‌شمار می‌رفت. این آیین، الگوی ولادت دوباره و حیات بعد از مرگ و بازگشت از جهان مردگان و تاریکی است و از این روی برگزاری آن به نوعی التیام‌بخش روان ناخودآگاه جمعی گریزان از مرگ و امید برای عزاداران بوده است. به این شکل همان‌گونه که سیاوش در قالب کیخسرو، پادشاه آرمانی ایرانی به حیات مجدد در دنیا بازگشت و مرگ و نیستی را شکست داد، بشر هم پس از گذار از مرگ، وارد چرخه بی‌پایان حیات و تولد دوباره می‌شود. این تفکر و همسان‌انگاری سوگ سیاوش و عزاداری عاشورا در میان اقوام ایرانی مخصوصاً قوم کرد بازمانده است. شایگان درین باره معتقد است که جهان ایرانی بعد از اسلام که دیگر جهان اساطیری نیست، دارای درام‌های عظیم تاریخی و مذهبی‌ای است که شأن اسطوره یافته‌اند، از جمله این موارد فاجعه کربلا و شهادت امام حسین (ع) است (رک: شایگان، ۱۳۷۴: ۹۸).

چمری دارای اجزای خاصی است که در مناطق مختلفی که چمری در آن اجرا می‌شود، اندک تفاوتی با یکدیگر دارند. میان کردهای ایل سنجابی به‌ویژه در طایفه دولتمندان، ایل کلهر و میان قوم لک در استان کرمانشاه، شباهت‌های بسیاری در نحوه چمری وجود دارد. در این اقوام، جای مخصوص چمری، مویه‌ها، کتل کردن اسب، تزئین لباس، اسب، تفنگ و سایر لوازم متوفی، گیسو بریدن، روی خراشیدن، دوار به گردن انداختن و مراسم عزای طولانی مشترک است (رک: حصوری، ۱۳۸۷: ۱۱۴ و ۱۱۵).

۲-۱-۲. دایره کمال و دفع شر و سرگردانی

در کرمانشاه برای برگزاری چمری، مکانی مخصوص که حتماً باید مکانی مسطح و دایره‌وار باشد، در نظر می‌گیرند. نکته مهم در چمری، تأکید بر حفظ شکل دایره‌ای در همه مراسم چمر است که وجه اسطوره‌ای دایره و معانی آن مورد توجه است. الیاده دایره‌ساختن و تأکید بر دایره را به گونه‌ای رمزی، ایمنی‌بخش و مانع از هجوم ارواح خبیثه می‌داند. به اعتقاد او، دایره‌های بسته بر قبور در مراسم گذار آیینی مرگ، مانع از سرگردانی ارواح می‌شود و در اصل شیوه‌ای است برای حفاظت از آن‌ها و باقی‌ماندن ارواح در فضای مقدس (رک: دوبوکور، ۱۳۷۶: ۹۳).

از آن‌جا که دایره نقطه آغاز و پایان ندارد، نوعی کمال اولیه، کلیت و تمامیت را القا می‌کند (کوپر، ۱۳۷۹: ۱۴۰). یکی از مهم‌ترین تجلیات قداست دایره، ماندالاست. «ماندالا از دایره‌های هم‌مرکز ساخته می‌شود که به سوی مرکز، گرایش دارند» (دوبوکور، ۱۳۷۶: ۱۰۶). تمرکز بر مرکز، در آفرینش کیهانی اساطیر ملت‌های مختلف نیز بازتاب یافته و در همه اساطیر همواره مرکز مقدس است؛ بنابراین می‌توان تمرکز بر مرکز را در ارتباط با الگو و تکرار آفرینش کیهانی دانست.

با توجه به نکات مذکور می‌توان اذعان داشت، اصطلاح چمری که خود معنای چنبر و دایره را با خود دارد و در آن اصل بر دایره‌بودن گروه‌های عزادار، حرکت دایره‌وار عزاداران و اسب و کتل، استفاده از دهل دایره‌ای و استفاده از تکرار دایره‌وار اصوات و مویه‌هاست، از ابتدا تا انتها سعی در آرام کردن روح متوفی، حفظ آرامش آن و امید به کمال و تکرار الگوی آفرینش کیهانی دارد تا از این طریق هم بازماندگان را التیام ببخشد و نیروهای شرور و اهریمنی را دفع کند و هم روح متوفی در آرامش و آفرینشی مجدد قرار بگیرد.

۲-۲-۱-۲. اسب به عنوان تجسد و هویت قهرمان

یکی از عناصر مهم و تأثیرگذار در مراسم چمری، اسب است. اسب در اساطیر هند و اروپایی مقامی بس والا و اهمیتی در حد و اندازه پهلوان دارد. در اوستا، اسب به عنوان یکی از سودمندترین آفریده‌های مزدایی ستوده شده و مقدس دانسته شده است؛ به عنوان مثال در یسن ۱۱ (هوم یسن) چنین آمده است:

به درستی سه پاکان نفرین خوانند: گاو و اسب و هوم... اسب‌سوار را نفرین کند: باشد که تو نتوانی اسبان را بستن، نه بر اسبان نشستن، نه بر اسبان لگام زدن، تو که آرزو نمایی از برای (نشان دادن) زورم در بسا از انجمن گروه مردان در کشورها (یسن ۱۱، بند ۲-۱).

یا در تیشتریشث چنین آمده است: «تیشتر رایومند فرهمند را می‌ستاییم... او به راستی به صورت اسب مقدسی (از سوی دریا) برآید و از آب امواج برانگیزاند و باد چُست وزیدن آغاز کند» (یشث ۸، بند ۸).

در تاریخ ایران باستان نیز اسب بسیار ارزشمند و مورد توجه ایرانیان بوده است؛ به گونه‌ای

که اشکانیان به سوارکاری و علاقه به اسب شهره بودند و بیشترین اوقات خود را بر اسب سوار می‌شدند. داشتن اسب نزد ایرانیان نشانه شرافت و بزرگی بوده و گم‌شدن اسب یا ربوده‌شدن آن توسط دیگران ننگی بزرگ به حساب می‌آمده است؛ ازاین‌روی در شاهنامه و در داستان رستم و سهراب، رستم از دزیده‌شدن اسب خود، بسیار خشمگین و پریشان است (رک: فردوسی، ۱۳۸۶: ۲/ ۱۲۰).

علاوه بر موارد مذکور، اسب در میان بسیاری از تمدن‌ها از جمله میان ایرانیان به‌عنوان یک توتم نیز به حساب می‌آمده و واژه اسب در نام بسیاری از بزرگان و پادشاه ایران باستان قابل مشاهده است. گرشاسپ، لهراسپ، گشتاسپ، جاماسپ، ارجاسپ و... فقط نمونه‌هایی از اضافه‌شدن نام اسب به نام‌های انسانی است. توتم‌بودن یک جانور یا گیاه یا یک شیء به‌واسطه اهمیت آن در تمدن‌های کهن بوده است. در میان ایرانیان نیز، به‌ویژه از دوره ورود آریایی‌ها به ایران، اسب نقشی تعیین‌کننده در جنگ، حمل‌ونقل و مهاجرت داشت. از آن‌جاکه «توتمیسم عبارت از احترام و ایمان خاصی است که تمام افراد قبیله نسبت به برخی از حیوانات و احیاناً گیاهان ابراز می‌دارند و روح آن حیوان خاص را حامی و حافظ خود می‌دانند» (صمدی، ۱۳۶۷: ۱۳)، قبایل بدوی برای جذب نیروها و قدرت توتم، به روش‌های گوناگون، خود را به توتم قبیله مانند می‌کردند؛ گاه نام توتم را به نام خود اضافه می‌کردند، گاه علامت توتم را روی بدن خود خال‌کوبی می‌کردند و گاهی ظاهر خود را شبیه به توتم می‌آراستند (همان: ۱۴).

نکته دیگر این‌که اسب از نظر اسطوره‌شناسی در تمدن‌های باستانی هم‌چون ایران، جایگاهی قابل توجه داشته، به‌نحوی که اهمیتی همانند پهلوان صاحب اسب داشته است. در نگاه نخست چنان می‌نماید که اسب قهرمانان حماسی و اساطیری برای تناسب‌یابی با سواران و صاحبان خود توانایی‌های متفاوت با دیگر نمونه‌های نوع خویش دارند. این اسب‌ها با شعور استثنایی خود موفق به برقراری ارتباط عاطفی و فکری با سوار خود شده‌اند و گاه چنان وانمود شده است که در پیش‌بینی شرایط مخاطره‌آمیز، از صاحبان انسانی خود پیش و بیش افتاده‌اند... به‌نظر می‌رسد در این پهنه از ادبیات، اسب هر قهرمان تجسد و تجسم نام آن قهرمان است (مظفری، ۱۳۹۹: ۲۹۵).

یکی از نکات مهم مراسم چمری بریدن دم و یال اسب شخص متوفی است. دلیل این عمل، علاوه بر نشان‌دادن سوگ و عزاداری، این است که معتقدند بعد از مرگ صاحب اسب، کسی دیگر شایستگی تصاحب اسب و سوارشدن بر آن را ندارد. نمود نمادین اسب امام حسین (ع) در مراسم چمری روز عاشورا نیز همراه با کتل‌کردن آن است، یعنی دم و یالش را می‌برند، به نشانه عزا پارچه‌هایی سیاه و سبز از زین آن می‌آویزند، آن را گل‌اندود کرده و در میدان می‌گردانند، به این معنا که اسب امام حسین (ع) با شهادت ایشان، بی‌صاحب مانده و دیگر نمی‌توان آن را متعلق به کسی دانست. از طرفی «چنین اسبی دیگر سزاوار تصاحب و سواری دیگران نبود و صرفاً برای

زنده‌نگه داشتن نام و یاد قهرمان در گذشته صیانت می‌شده است» (همان: ۳۰۹). با توجه به این‌که چمری تنها برای مردان دلاور و نامدار و بزرگ اجرا می‌شود، می‌توان حضور اسب او را با توجه به این‌که اسب متوفی، تجسد و تجسم نام و هویت قهرمان است، تحلیل کرد؛ یعنی با وجود اسب فرد، گویی متوفی هنوز هم زنده است و در این دنیا حضور دارد. «زندگی اسب قهرمان بعد از مرگ او، نشان‌دهنده میل به زنده ماندن و تداوم نام آن قهرمان از دیدگاه روایان آن روایت‌هاست» (همان: ۳۰۸).

حضور اسب کتل در مراسم چمری، نقطه عطف این مراسم است؛ زیرا با حرکت دادن اسب امام حسین (ع) یا فرد در گذشته و سایر اسبان کتل شده، سوگواری به اوج خود می‌رسد. نوای حزین ساز و دهل به صورت پاکتلی نواخته می‌شود و زنان صاحب‌عزا با دیدن حرکت اسب و شنیدن موسیقی پاکتلی، به دلخراش‌ترین شکل ممکن شیون می‌کنند، گیسوان خود را می‌برند و به سوی اسب می‌اندازند (رک: میرحیدری، ۱۳۹۶: ۱۰۹).

۲-۱-۲. وسایل متوفی و جادوی مجاورت

در مراسم چمری، وسایل شخص در گذشته نیز نقش‌آفرینی می‌کنند. در مبحث قبلی اشاره کردیم که لباس و تفنگ فرد در گذشته را به زین می‌بندند. علاوه بر این، در میان قوم کرد، احترام ویژه‌ای برای اشیای بازمانده متوفی قائل می‌شوند؛ به گونه‌ای که تا مدت‌ها لباس و وسایل فرد را دست‌نخورده حفظ می‌کنند. در مراسم پرسه و چمری، بازماندگان لباس، تفنگ، دستار، کفش و سایر وسایل او را به ترتیب در بخشی از سیاه‌چادر پهن و همراه با عکسی از متوفی در معرض دید دیگران قرار می‌دهند.

در این مراسم، وسایل متوفی، با اتکا به مجاورت و همراهی با او، حکم همان فرد در گذشته را دارند و از این نظر است که در مراسم، شرکت داده می‌شوند. گفتنی است که در مراسم چمر، بیشتر لباس و تفنگ فرد متوفی حضور دارد و پهن کردن بقیه لباس‌ها و وسایل وی، اغلب در مراسم پرسه تا روز هفتم انجام می‌شود. افرادی که به پرسه می‌آیند، پس از شیون و زاری و همراهی با زنان بازمانده، کنار عکس، لباس و وسایل متوفی می‌روند و در آن‌جا نیز به شیون و گریستن می‌پردازند و به این صورت اندوه خود را از جای خالی فرد در گذشته نشان می‌دهند.

در شاهنامه نیز که متنی حماسی-اسطوره‌ای است، شواهدی از وسایل فرد متوفی هنگام عزاداری وجود دارد. به عنوان مثال، هنگام شیون و زاری تهمینه بر سهراب به وضوح این موضوع قابل مشاهده است:

ز خون او همی لعل کرد آب را	به پیش آورید اسب سهراب را
سم اسب او را به بر درگرفت	جهانی بدو مانده اندر شگفت
بیاوردش آن جامه شاهوار	گرفتش چو فرزند اندر کنار
بیاورد خفتان و درع و کمان	همان نیزه و تیغ و گرز گران
به سر بر همی زد گران گرز را	همی یاد کرد آن بر و برز را
بیاورد زین و لگام و سپر	لگام و سپر را همی زد به سر
کمندش بیاورد هشتاد باز	به پیش خود اندر فکندش دراز
همان تیغ سهراب را برکشید	بش و دمش از نیمه اندر برید

(فردوسی، ۱۳۸۶: ۱۹۸/۲)

در چمری روز عاشورا که در رثای امام حسین (ع) برگزار می‌شود، وسایل و ابزار امام حسین (ع) و اهل بیت ایشان به صورت نمادین و در قالب عَلم‌هایی که منقش به نقش‌ها و نگاره‌ها و تزیین شده با کلاه‌خود، پَر، نگاره شمشیر و سرنیزه است، به نمایش گذاشته می‌شود.

۲-۱-۲. نواها و آیین گذر

یکی دیگر از اجزای تأثیرگذار در چمری، نواهای چمری است. نوای چمری که خود مقام چمری است، تنها نوای ساز و دهل به‌شمار می‌رود؛ یعنی همان آلات موسیقی مراسم عروسی است که این‌بار در عزا مورد استفاده قرار می‌گیرند. ساز مراسم شادی و عزای کردها، سُرنا است که همواره با دهل در عروسی با ضرب‌های تند نواخته می‌شوند و در عزا با نوای محزون، سنگین و کِش‌دار. نکته دیگر این‌که همین نوای سنگین، هنگام شیون زنان و آمدن میهمان تند و هیجان‌انگیز می‌شود.

در گذشته، یکی از کاربردهای ساز و نوای چمری این بوده است که هرگاه کسی فوت می‌کرد، نوای چمری سر می‌دادند و به این دلیل که صدای ساز و دهل تا فاصله بسیاری می‌رفت، روستاها و سیاه‌چادرهای دورتر می‌فهمیدند که کسی فوت کرده است و باید به محل نواخته‌شدن موسیقی چمری بروند. به این صورت، کاربرد اطلاع‌رسانی پیدا می‌کرد؛ به‌ویژه اگر بی‌وقت یا در بلندی نواخته می‌شد (رک: میرحیدری، ۱۳۹۶: ۱۱۱). این نکته در جنگ‌ها، به‌ویژه هنگامی که کسی به ناحق کشته می‌شد هم کارایی داشت و با نواختن چمری، به وابستگان ایل که دورتر بودند، می‌فهماندند که کسی به ناحق کشته شده، نکته‌ای که درباره عزاداری برای امام حسین (ع) نیز صادق است و نوای چمری برای آگاه کردن مردمان از رویدادی مهم و شهادت مظلومانه امام شهید (ع) است. ساز و دهل چمری از ابتدای مراسم تا انتها نواخته می‌شود؛ فقط گاهی صدای آن قطع، گاهی ریتم آن تند و یا کند می‌شود و گاهی نیز به شکلی ویژه و خاص هنگام گرداندن اسب متوفی نواخته می‌شود که به اصطلاح به آن پاکتلی می‌گویند. پاکتلی هنگام بردن

جنازه به قبرستان نیز اجرا می‌شود. آهنگ پاکتلی بی‌کلام و تنها با موسیقی است و هنگام اجرای آن کسی شعر یا مویه نمی‌خواند. اجرای آهنگ پاکتلی در دستگاه ماهور و نزدیک به شور است (همان: ۱۱۳).

۲-۱-۲. مویه؛ سوگ‌سروده‌های حماسی

مویه و سوگ‌سروده در آیین‌های عزا و مراسم چمری جایگاه ویژه‌ای دارد. به همین دلیل است که رکن اساسی مراسم پرسه مویه یا به زبان کردی **مور** است. در چمری هم گروهی از هم‌سرایان حضور دارند که با نام **روکر** از آن‌ها یاد می‌شود. در کنار این روکرها که عموماً با تولید صداهایی شبیه ضجه و نوحه، سراینده‌های اصلی که اصطلاحاً به آن‌ها **بی‌ییش** گفته می‌شود، نقش پررنگ‌تری دارند. بی‌ییش‌ها به کسانی گفته می‌شود که شعر و مورهای بسیاری از بر دارند و گاه به فراخور شرایط مراسم می‌توانند بدیهه‌سرایی کنند.

این بی‌ییش‌ها در چمری نقشی حساس دارند؛ زیرا با آغاز چمری، بی‌ییش‌ها درحالی‌که حالتی محزون به خود می‌گیرند، از مقابل صف عزاداران زن و مرد رد می‌شوند و با هر بار رفت‌وآمد، اشعاری محزون در رثای فرد درگذشته می‌سرایند و روکرها با اصواتی شبیه هی‌رو هی‌رو یا هی‌وا هی‌وا یا اقام هی‌رو، آن‌ها را همراهی و مشایعت می‌کنند. هینلز در توصیف این بی‌ییش‌ها چنین می‌نویسد:

بی‌ییش‌ها و روکرها یا هم‌سرایان مرثیه‌خوانی را با نوایی آغاز می‌کنند که به‌سان هق‌هق گریه است و با ضربه‌های کش‌دار و ناپیوستهٔ طبل و صدای زاری مانند سرنا که نوای آن را در این مراسم چپیل (چپ‌نوازی) هم می‌گویند هماهنگ است. هم‌سرایان با این نوا از جلوی صف می‌گذرند و با رسیدن به پایان صف به آرامی بازمی‌گردند و این کار را تکرار می‌کنند (۱۳۸۷: ۳۵۹).

علاوه بر گروه هم‌سرایان چمری، در تمامی مراسم ترحیم در میان قوم کرد، از لحظهٔ وفات تا مراسم سالگرد متوفی و حتی بعد از آن هم، زنان کرد در سوگ عزیز از دست‌رفتهٔ خود با خواندن مور و نوحه عزاداری می‌کنند. مورهایی که در مراسم چمری خوانده می‌شوند، بیشتر شامل توصیف خصایل متوفی، وصف اسب و نوحه برای جسد بی‌جان و دادن پیغام‌هایی به متوفی برای رساندن به درگذشتگان پیشین خانواده و خاندان اوست. ذکر این نکته نیز خالی از فایده نیست که اگر این مویه‌ها توسط زنان خوانده شود به آن مور و اگر توسط مردها خوانده شود به آن پاوه‌موری یا پایه‌موری می‌گویند. برای نمونه به ذکر چند مور کردی که در رثای امام حسین (ع) و نیز بزرگان ایل خوانده می‌شود، اکتفا می‌کنیم:

- یه اسب کیه ها وه زینه‌وه، یال و دو بریا، ها له خوینه‌وه؟ (این اسب کیست که زین و برگ بر آن بسته‌اند، درحالی‌که یال و دمش بریده و خود غرق خون است؟)

- بیلا بوارید نم نمی وارن، به‌یید وه رکاو شووره سواران (بگذار باران نهم بر رکاب

سواران بلندقامت بیارد).

- نازاران بی ناز خاطران ملول، دکان بازاریان بیه گرده لول (نازداران بدون ناز و خطرهای ملول و افسرده‌اند و در دکان بازاریان گردباد و طوفان به پا شده است).
- ماین کهو بریایو وه ژیر رکاوی، له چپ و له راس کیشیان حساوی (به‌خاطر قامت باشکوهش، مادیان کبودش تحمل سواری او را نداشت و از همه اطراف از او حساب می‌بردند).

- ماین کهو دوود بوورن چپ چپ له یالد و شوون ای سرداره کی بوود سوارد (ای مادیان کبود، دمت و دسته‌دسته از یالت را ببرند، بعد از این دلاور چه کسی بر تو سوار می‌شود؟) (رک: پرنیان، ۱۳۷۴: ۱۶۵).

۳. نتیجه‌گیری

سوگواری در فرهنگ عامه کرمانشاه دارای آیین‌های ویژه‌ای است که با دقت در این آیین‌ها، زیرساخت فرهنگی و باورهای اساطیری موجود در آن‌ها قابل مشاهده است. این آیین‌ها که براساس باورهای اساطیری در ادوار باستان شکل گرفته، در فرهنگ عامه کرمانشاه به حیات خود ادامه داده است و در دوره‌های مختلف و تحت تأثیر شرایط دینی و فرهنگی زمانه، خود را با شرایط جدید هماهنگ کرده است. بخش مهمی از این آیین‌ها، پس از اسلام در ضمن آیین‌های دینی و مذهبی و وقایع تاریخی باقی ماندند. عاشورا به‌عنوان یکی از مهم‌ترین وقایع تاریخ اسلام، از اهمیت بسیار زیادی به‌ویژه برای شیعیان برخوردار است و هر ملت و قومی بنا بر شرایط فرهنگی خود، با برگزاری مراسم عزاداری یاد و خاطره آن را زنده نگاه می‌دارد.

آیین‌های روز عاشورا در کرمانشاه تحت تأثیر آیین‌های سوگواری در این منطقه است و همان‌گونه که آیین‌های سوگواری با باورها و تفکرات اساطیری درآمیخته است، بسیاری از آیین‌های روز عاشورا در کرمانشاه نیز دارای زیرساختی اساطیری است. از جمله این آیین‌ها می‌توان به گریستن‌های طولانی، روی خراشیدن، موی کندن، خود را گل‌اندود کردن، برگزاری چمری با عناصر آن از جمله کتل کردن اسب، مور و مویه، تمرکز بر دایره چمری، آویزان کردن لباس و اشیای متوفی اشاره کرد. گریستن‌های طولانی و آسیب به خود از جمله کندن موی و روی، دارای پیشینه‌ای بسیار کهن است. قدمت این آیین به پیش از دوران ورود آریایی‌ها به ایران بازمی‌گردد؛ زیرا در بین‌النهرین و حتی میان قوم یهود نیز این آیین رواج داشته و در تورات آن‌ها را از این اعمال بر حذر می‌دارند. در میان آریاییان، گریه و عزاداری بر اموات نهی شده و به این دلیل آشکار می‌شود که این آیین مربوط به دوران پیش از آریاییان است و در ارتباط با آیین‌های کشاورزی و باروری زمین است، گویی با این عمل درصدد بودند که آسمان از کردار آنان تقلید کرده و با گریستن (بارش)، موجب رونق کشاورزی شود. آیین چمری در پیوند با بزرگداشت ایزدان نباتی

شهیدشونده از جمله سوگ سیاوش است و این مورد نیز از آیین‌های کشاورزی محسوب می‌شود. علاوه بر این، این آیین الگوی ولادت دوباره و حیات بعد از مرگ و بازگشت از جهان مردگان و تاریکی است و از این روی برگزاری آن به نوعی التیام بخش روان ناخودآگاه جمعی گریزان از مرگ و آمیدی برای عزاداران است. یکی از اجزای چمری کتل کردن و دم و یال بریدن اسب است که بیانگر ارتباط عمیق اسب با صاحب خود است و بریدن دم و یال اسب برای بیان این است که بعد از مرگ صاحب اسب، کسی دیگر شایستگی تصاحب اسب و سوارشدن بر آن را ندارد. لوازم باقی مانده از متوفی در قالب لباس و ابزار نبرد، گاه به صورت نمادین در علم‌ها و گاه به صورت حقیقی، از دیگر اجزای چمر است. مور و مویه هم از دیگر اجزای مهم چمری و در رثای فرد درگذشته است. همه این آیین‌های سوگواری علاوه بر مراسم سوگواری عادی مردم کرمانشاه در عزای عاشورا نیز برگزار می‌شود و نشان‌دهنده ارتباط عمیق باورهای عامه با باورهای اساطیری در این منطقه از ایران است.

کتابنامه

- احمدی فرد، حسن. (۱۳۹۹). «جلوه‌های اسطوره‌ای در واقعه عاشورا»، سایت دین آنلاین، 1399/7/17، <https://www.dinonline.com/21583>.
- ادوای، مظهر؛ وکیلی، هادی. (۱۳۹۵). «بازتاب واقعه عاشورا در ادبیات هورامی (با تأکید بر نسخه خطی مقتل امام حسین (ع) به زبان هورامی)». فصلنامه شیعه‌شناسی. س ۱۴. ش ۵۴. صص ۱۷۲-۱۴۱.
- اسماعیل پور، ابوالقاسم. (۱۳۹۱). *اسطوره، بیان نمادین*. چاپ سوم. تهران: سروش.
- بهار، مهرداد. (۱۳۷۶). *از اسطوره تا تاریخ*. گردآورنده و ویراستار ابوالقاسم اسماعیل پور. تهران: چشمه.
- بهار، مهرداد. (۱۳۸۶). *پژوهشی در اساطیر ایران*. چاپ ششم. تهران: آگه.
- پرینیان، موسی. (۱۳۷۴). *فرهنگ عامه کرد (کرمانشاه)*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. تهران: دانشگاه علامه طباطبائی.
- تورات، عهد جدید و عهد قدیم (کتاب مقدس). (بی‌تا). به‌همت انجمن پخش کتب مقدسه. تهران: بی‌نا.
- حسینی، رایان. (۱۴۰۲). «ریشه‌های عزاداری ماه محرم در فرهنگ و تاریخ ایران»، سایت رویداد، ۱۴۰۲/۵/۶، <https://www.rouyad24.ir/fa/news/344148>.
- حصوری، علی. (۱۳۸۷). *سیاوشان*. تهران: چشمه.
- دوبوکور، مونیک. (۱۳۷۶). *رمزهای زنده جان*. ترجمه جلال ستاری. چاپ دوم. تهران: مرکز.
- رنجبر، محسن. (۱۳۸۸). «جریان‌شناسی تاریخی رویکرد و قرائت حماسی-اسطوره‌ای از واقعه عاشورا (از صفویه تا مشروطه)». *تاریخ اسلام در آینه پژوهش*. س ۶. ش ۳. پیاپی ۲۳. صص ۱۸۰-۱۵۳.
- شایگان، داریوش. (۱۳۷۱). *بتهای ذهنی و خاطره ازلی*. چاپ دوم. تهران: امیرکبیر.
- شایگان، داریوش. (۱۳۷۴). *زیر آسمان‌های جهان*. ترجمه نازی عظیمی. تهران: فرزانه.
- شیخ صدوق، محمد بن علی. (۱۴۰۰ ق). *الامالی*، بیروت: مؤسسه الاعلمی للمطبوعات.
- شیرزادی، آتنا؛ درویشی، محمد؛ بکائیان، داود. (۱۴۰۰). «ارتباط موضوع و رنگ در کاشی‌نگاره‌های عاشورایی تکیه معاون‌الملک کرمانشاه». *فصلنامه علمی نگره*. ش ۵۷. صص ۱۲۹-۱۱۱.
- صمدی، مهرانگیز. (۱۳۶۷). *ماه در ایران از قدیمی‌ترین ایام تا ظهور اسلام*. تهران: علمی و فرهنگی.

فردوسی، ابوالقاسم. (۱۳۸۶). *شاهنامه*. به کوشش جلال خالقی مطلق. تهران: دایره المعارف بزرگ اسلامی.

کاظم نیا، فریبا. (۱۳۸۳). «حسین در سیمای اساطیر»، سایت تبیان. <<https://article.tebyan.net/21652, 22/11/1383>>

کنجوری، احمد؛ ذوالفقاری، حسن. (۱۴۰۱). «تحلیل ابعاد هنری، ادبی، آیینی و اساطیری چمری»، *مطالعات ایرانی*. ۲۱. ش ۴۱. صص ۴۹۵-۵۳۱.

کوپر، جی سی. (۱۳۷۹). *فرهنگ مصور نمادهای سنتی*. ترجمه ملیحه کرباسیان. تهران: فرشاد.

گیرشمن، رومن. (۱۳۸۰). *ایران از آغاز تا اسلام*. ترجمه محمد معین. چاپ سیزدهم. تهران: علمی و فرهنگی.

گیلانی، نجم الدین؛ گیلانی، آذرنوش. (۱۳۹۳). «سوگ سیاوش و شباهت آن به سوگ آیین های محلی»، *فصلنامه ادبیات و زبان های محلی ایران زمین*. ۴. ش ۱. صص ۱۸۱-۲۰۲.

محمدپور، احمد؛ شاهی زاده، رامین. (۱۳۹۰). «مطالعه مردم شناسی مراسم عاشورا در شهر اردبیل». *مجله مطالعات اجتماعی ایران*. ۵۵. ش ۳. صص ۱۴۶-۱۲۶.

مختاریان، بهار. (۱۳۸۷). «موی بریدن در سوگواری». *نامه فرهنگستان*. ۱۰. ش ۴. صص ۵۵-۵۰.

مظفری، علیرضا. (۱۳۹۹). «پیوند اسب و قهرمان در روایت های اساطیری و حماسی ایران». *کهن نامه ادب پارسی*. ۱۱. ش ۲. صص ۲۹۵-۳۱۵.

میرحیدری، مریم السادات. (۱۳۹۶). «آیین چمر، آیینی به جا مانده از سوگ سیاوش». *فصلنامه فرهنگ مردم ایران*. ۵۰ و ۵۱. صص ۹۹-۱۱۹.

ویدن گرن، گئو. (۱۳۸۱). *جهان معنوی ایران از آغاز تا اسلام*. ترجمه محمود کندری. تهران: میترا.

هرودوت. (۱۳۵۶). *تواریخ*. ترجمه غلامعلی وحید مازندرانی. تهران: چاپخانه آشنا.

هینلز، جان راسل. (۱۳۸۷). *شناخت اساطیر ایران*، ترجمه ژاله آموزگار و احمد تفضلی. چاپ سوم. تهران: چشمه.

یسناء، بخشی از کتاب اوستا. (۱۳۸۰). تفسیر و تألیف ابراهیم پورداوود. تهران: اساطیر.

یشت ها. (۱۳۸۱). ابراهیم پورداوود. ج ۱ و ۲. تهران: اساطیر.

Golan, A. (1991). *Myth and Symbol, Symbolism in Prehistoric Religions*, Jerusalem.

